

STWIERDZENIE NARUSZENIA EUROPEJSKIEJ KONWENCJI PRAW CZŁOWIEKA I JEGO SKUTKI W POLSKIM PROCESIE CYWILNYM

Olga M. Piaskowska

Wolters Kluwer

STWIERDZENIE NARUSZENIA EUROPEJSKIEJ KONWENCJI PRAW CZŁOWIEKA I JEGO SKUTKI W POLSKIM PROCESIE CYWILNYM

Olga M. Piaskowska

SERIA **MONOGRAFIE**

Stan prawny na 1 czerwca 2021 r.

Recenzent

Dr hab. Marcin Dziurda

Wydawca

Magdalena Stojek-Siwińska

Redaktor prowadzący

Adam Choiński

Opracowanie redakcyjne

JustLuk

Projekt okładek serii

Wojtek Kwiecień-Janikowski, Przemek Dębowski

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujemy prawo i własność

Więcej na www.legalnakultura.pl

Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2021

ISBN 978-83-8246-708-6

ISSN 1897-4392

Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o.

Dział Praw Autorskich

01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33

tel. 22 535 82 19

e-mail: PL-ksiazki@wolterskluwer.com

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIIS TREŚCI

Wykaz skrótów	11
----------------------------	-----------

Wstęp	15
--------------------	-----------

Rozdział I

System ochrony praw człowieka Rady Europy	25
--	-----------

1. Uwagi wprowadzające	25
2. Prawa i wolności chronione Europejską Konwencją Praw Człowieka	36
3. Wymiar proceduralny i materialny praw chronionych EKPC. Gwarancje proceduralne chronione Konwencją	75
4. Konwencyjny mechanizm ochrony praw człowieka	82
4.1. Uwagi wstępne	82
4.2. Zasada subsydiarności	83
4.3. Skarga indywidualna	90
5. Konkluzje	98

Rozdział II

Konstytucyjny system ochrony praw człowieka a Europejska

Konwencja Praw Człowieka	100
---------------------------------------	------------

1. Uwagi wprowadzające	100
2. Prawa i wolności chronione na mocy Konstytucji RP. Gwarancje procesowe w Konstytucji RP	102
3. Konstytucyjne środki ochrony praw i wolności oraz ich efektywność w rozumieniu art. 13 EKPC	121

4. Miejsce Konwencji w systemie polskiego prawa krajowego i obowiązek przestrzegania prawa międzynarodowego w świetle Konstytucji RP	133
5. Teoretyczne modele stosowania Europejskiej Konwencji Praw Człowieka w krajowym porządku prawnym	143
6. Konstytucyjny a konwencyjny zakres ochrony praw oraz doktryna marginesu oceny	145
7. Konkluzje	153

Rozdział III

Oddziaływanie wyroków Europejskiego Trybunału Praw

Człowieka na polski porządek prawny	156
1. Uwagi wprowadzające	156
2. Wykładnia stosowana przez Europejski Trybunał Praw Człowieka	158
2.1. Uwagi wstępne	158
2.2. Konwencja jako żywy instrument (wykładnia ewolucyjna)	161
2.3. Autonomiczność niektórych pojęć użytych w EKPC	167
3. Orzeczenia ETPC – rodzaje, moc wiążąca oraz charakter prawny	171
3.1. Uwagi wstępne	171
3.2. Rodzaje merytorycznych orzeczeń wydawanych przez ETPC	171
3.3. Moc wiążąca orzeczeń ETPC oraz ich skutki	176
3.4. Charakter prawny wyroków ETPC	183
4. Obowiązek wykonania orzeczenia – wybór właściwego środka	190
5. Skutki generalne wyroków ETPC – wpływ wyroków ETPC na polski porządek prawny	197
5.1. Uwagi wstępne	197
5.2. Wpływ na proces stosowania prawa – Konwencja jako wzorzec i dialog między sądami	198
5.3. Wpływ na zmiany ustawodawcze	207
6. Skutki indywidualne wyroków ETPC dla porządku krajowego. Rodzaj stwierdzonego naruszenia a środek właściwy do wykonania orzeczenia	214

6.1. Uwagi wstępne	214
6.2. Środki indywidualne służące wykonaniu wyroku ETPC	214
6.3. Wymiar naruszenia przepisów EKPC i jego znaczenie dla wykonania orzeczenia w porządku krajowym	219
7. Konkluzje	224

Rozdział IV

Wznowienie postępowania w świetle zalecenia Rec(2000)2

a polski proces cywilny	227
1. Uwagi wprowadzające. Ponowne zbadanie sprawy a wznowienie postępowania w świetle zalecenia Rec(2000)2	227
2. Prawo do ponownego zbadania sprawy lub wznowienie postępowania jako środek indywidualny służący wykonaniu wyroku ETPC według zaleceń Komitetu Ministrów Rady Europy	232
3. Warunki wznowienia postępowania w rozumieniu zalecenia Rec(2000)2 i w orzecznictwie ETPC	235
3.1. Uwagi wstępne	235
3.2. Wznowienie postępowania w sprawie cywilnej jako środek właściwy do wykonania wyroku według ETPC	237
3.3. Zalecenie Rec(2000)2 – kryteria oceny zasadności wznowienia postępowania na gruncie prawa krajowego	244
3.4. Wykonanie zalecenia Rec(2000)2 przez państwa- -strony Konwencji w aspekcie ponownego zbadania lub wznowienia postępowania cywilnego	249
4. Wznowienie postępowania cywilnego jako środek indywidualny wykonania wyroku ETPC w polskiej procedurze cywilnej <i>de lege lata</i>	257
4.1. Uwagi wstępne	257
4.2. Dopuszczalność skargi o wznowienie postępowania oraz podstawy normatywne wznowienia	258
4.3. Wyrok ETPC jako podstawa wznowienia postępowania w orzecznictwie krajowym	273

4.3.1. Uwagi wstępne	273
4.3.2. Orzecznictwo Sądu Najwyższego	273
4.3.3. Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego	281
4.3.4. Podsumowanie	284
4.4. Wyrok ETPC jako podstawa do wznowienia postępowania w doktrynie procesu cywilnego	286
5. Zasada stabilności orzeczeń oraz prawa osób trzecich a potrzeba wznowienia postępowania cywilnego po wyroku ETPC stwierdzającym naruszenie Konwencji w wymiarze procesowym	298
6. Wznowienie postępowania karnego na skutek wyroku ETPC stwierdzającego naruszenie Konwencji	305
7. Konkluzje	310

Rozdział V

Ponowne zbadanie sprawy i prejudycjalność wyroków ETPC

a polski proces cywilny. Uwagi <i>de lege lata</i> i <i>de lege ferenda</i>	312
1. Uwagi wstępne	312
2. Potencjalna dopuszczalność wzruszenia prawomocnego orzeczenia po wyroku ETPC stwierdzającym naruszenie Konwencji	315
2.1. Skarga o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia	315
2.2. Skarga nadzwyczajna	330
2.3. Skarga konstytucyjna	338
2.4. Powództwo opozycyjne	342
3. Związanie prejudycjalne sądu cywilnego orzeczeniem ETPC	346
3.1. Uwagi wstępne	346
3.2. Problematyka związania sądu cywilnego wyrokiem ETPC w sprawie odszkodowawczej	348
3.3. Zakres związania wyrokiem ETPC w postępowaniu cywilnym	361
4. Skutki orzeczenia ETPC stwierdzającego naruszenie gwarancji procesowych dla procesu cywilnego. Uwagi <i>de lege ferenda</i>	364
5. Konkluzje	367

Wnioski końcowe	371
Bibliografia	377
Wykaz orzeczeń	417

WYKAZ SKRÓTÓW

Akty prawne

- EKPC, Europejska Konwencja Praw Człowieka, Konwencja k.c. – Konwencja o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności, sporządzona w Rzymie 4.11.1950 r. (Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.)
– ustawa z 23.04.1964 r. – Kodeks cywilny (Dz.U. z 2020 r. poz. 1740 ze zm.)
- Konstytucja RP, Konstytucja k.p.c. – Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r. (Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.)
– ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 1805)
- k.p.k. – ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2021 r. poz. 534 ze zm.)
- raport wyjaśniający do Protokołu nr 15 – Explanatory report to Protocol no. 15 amending the Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (CETS no. 213), https://www.echr.coe.int/Documents/Protocol_15_explanatory_report_ENG.pdf (dostęp: 6.05.2021 r.)
- ustawa o SN – ustawa z 8.12.2017 r. o Sądzie Najwyższym (Dz.U. z 2021 r. poz. 1904)
- zalecenie Rec(2000)2 – zalecenie Rec(2000)2 Komitetu Ministrów dla państw członkowskich w sprawie ponownego rozpatrywania lub wznawiania pewnych spraw na poziomie krajowym na skutek wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka (przyjęte przez Komitet Ministrów 19.01.2000 r., na 694. sesji Komitetu Zastępców Ministrów)

Czasopisma i publikatory

AJIL	– American Journal of International Law
Annales UMCS	– Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska
Biul. SN	– Biuletyn Biura Orzecznictwa Sądu Najwyższego
CzPKiNP	– Czasopismo Prawa Karnego i Nauk Penalnych
EJIL	– European Journal of International Law
EPS	– Europejski Przegląd Sądowy
GSP	– Gdańskie Studia Prawnicze
HRLR	– Human Rights Law Review
HUDOC	– baza orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka
KPPubl.	– Kwartalnik Prawa Publicznego
KRS	– Krajowa Rada Sądownictwa. Kwartalnik
NKPK	– Nowa Kodyfikacja Prawa Karnego
OSNC	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Cywilna
OSNKN	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego Izba Kontroli Nadzwyczajnej i Spraw Publicznych
OSNKW	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Karna i Wojskowa
OSNP	– Orzecznictwo Sądu Najwyższego. Izba Pracy, Ubezpieczeń Społecznych i Spraw Publicznych
OSP	– Orzecznictwo Sądów Polskich
OTK	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. Zbiór Urzędowy
OTK-A	– Orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego. Zbiór Urzędowy. Seria A
Pal.	– Palestra
PES	– Problemy Egzekucji Sądowej
PiM	– Prawo i Medycyna
PiP	– Państwo i Prawo
PiZS	– Praca i Zabezpieczenie Społeczne
PPiA	– Przegląd Prawa i Administracji
PPC	– Polski Proces Cywilny
PPE	– Przegląd Prawa Egzekucyjnego
PPP	– Przegląd Prawa Publicznego
Pr. Spółek	– Prawo Spółek

Prok. i Pr.	– Prokuratura i Prawo
Prz. Leg.	– Przegląd Legislacyjny
Prz. Sejm.	– Przegląd Sejmowy
PS	– Przegląd Sądowy
Rej.	– Rejent
RPEiS	– Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny
R.Pr.	– Radca Prawny
SIL	– Studia Iuridica Lublinensia
ST	– Samorząd Terytorialny
St. Praw.	– Studia Prawnicze
TPP	– Transformacje Prawa Prywatnego
WPP	– Wojskowy Przegląd Prawniczy
ZaöRV	– Zeitschrift für ausländisches öffentliches Recht und Völkerrecht
ZNSA	– Zeszyty Naukowe Sądownictwa Administracyjnego
ZNUJ PPWI	– Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Prace z Prawa Własności Intelektualnej
ZNUJ PWiOWI	– Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego Prace z Wynalazczości i Ochrony Własności Intelektualnej

Inne

ETPC	– Europejski Trybunał Praw Człowieka
NSA	– Naczelny Sąd Administracyjny
ONZ	– Organizacja Narodów Zjednoczonych
SA	– sąd apelacyjny
SN	– Sąd Najwyższy
TK	– Trybunał Konstytucyjny

WSTĘP

System ochrony praw i wolności człowieka Rady Europy uważany jest za jeden z najbardziej efektywnych na świecie¹, choć nie jest on wolny od wad. Centralne miejsce w tym systemie zajmuje Europejski Trybunał Praw Człowieka, który został utworzony w celu zapewnienia przestrzegania zobowiązań wynikających z Konwencji. Rozpoznaje więc skargi międzypaństwowe oraz indywidualne składane przez osoby, organizacje pozarządowe lub grupy jednostek pokrzywdzone naruszeniem wolności lub praw wynikających z Konwencji i jej protokołów (art. 19, 32 ust. 1, art. 33 i 34 EKPC). Europejski Trybunał Praw Człowieka stoi na straży, by prawa i wolności chronione Konwencją były rzeczywiste, a ich ochrona efektywna. Istotnym elementem zapewnienia praw i wolności o takich walorach są także właściwe działania podejmowane przez państwa-strony Konwencji. Skupiają się one na dwóch zasadniczych kwestiach.

Po pierwsze, przestrzeganiu przepisów Konwencji w toku stanowienia i stosowania prawa w porządku wewnętrznym. Konwencja jako umowa międzynarodowa została bowiem pomyślana w taki sposób, aby przenikała porządki wewnętrzne państw-stron. Oznacza to zatem, że znajduje ona zastosowanie nie tylko na etapie badania skarg przed Europejskim Trybunałem Praw Człowieka, lecz również w procesie stosowania prawa w porządku wewnętrznym państw-stron Kon-

¹ A. Bodnar, *Wykonywanie orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w Polsce. Wymiar instytucjonalny*, Warszawa 2018, s. 21; A. Wiśniewski, *The impact of the European Convention of Human Rights on the Polish Legal System*, „Polish Review of International and European Law” 2020/9(1), s. 154.

wencji. Wiąże się to także z relacją między sądami krajowymi a Europejskim Trybunałem Praw Człowieka, w szczególności wzajemnego poszanowania dokonywanej interpretacji.

Po drugie, wykonywania orzeczeń Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, w szczególności tych, które stwierdzają, że do naruszenia Konwencji doszło w konkretnym przypadku. Zapewnienie więc efektywności oraz praw i wolności rzeczywistych nie jest możliwe bez aktywnego udziału państw-stron Konwencji. Na etapie stanowienia prawa będą to podmioty uczestniczące w procesie legislacyjnym, zaś na etapie jego stanowienia – przede wszystkim sądy krajowe, w tym sąd cywilny.

Przedmiotem niniejszych rozważań jest problematyka związana ze skutkami, jakie orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka stwierdzające naruszenie Konwencji mogą wywołać w polskim procesie cywilnym. Obejmuje ona zatem dwa zasadnicze zagadnienia, których centralną osią jest kwestia znaczenia, jakie dla polskiego procesu cywilnego ma orzecznictwo ETPC. Po pierwsze, są to skutki o charakterze generalnym związane z oddziaływaniem orzecznictwa strasburskiego na judykaty sądów krajowych (*res interpretata*). Jest to zagadnienie związane ze stosowaniem przepisów Konwencji oraz nierozzerwalnie z nią związanego orzecznictwa ETPC w systemie prawa krajowego, w tym także w toku procesu cywilnego. Po drugie, są to skutki indywidualne, a zatem mieszczące się w relacji *inter partes*, które związane są ściśle z obowiązkiem wykonania wyroku ETPC, w tym wyborem właściwego środka służącego usunięciu stwierdzonego naruszenia. W odniesieniu do problematyki procesu cywilnego jest to więc zagadnienie, które sprowadza się do przestrzegania standardów konwencyjnych oraz ustalenia powinności sądu cywilnego powstałych wobec orzeczenia ETPC stwierdzającego naruszenie Konwencji, do którego doszło w tym postępowaniu. W tym ostatnim zakresie odnosi się do analizy dostępności środków prawnych – w ramach instrumentarium procesowego cywilnego – służących wykonaniu wyroku ETPC stwierdzającego naruszenie. Prawidłowe wykonanie takiego wyroku ETPC ma bowiem istotne znaczenie nie tylko dla jednostki tym naruszeniem dotkniętej, lecz także z punktu widzenia oceny wykonania przez państwo ciążących na nim

obowiązków międzynarodowych (art. 1 EKPC). Jednocześnie zagadnieniem niezmiernie istotnym jest dobór właściwego środka, który z kolei poprzedzać musi analiza naruszenia Konwencji, do którego doszło w toku postępowania cywilnego, oraz jego skutków dla strony – „ofiary” w rozumieniu Konwencji, jak i innych podmiotów, które w prawomocnie zakończonym postępowaniu uczestniczyły. Zagadnienie to nie zostało dotychczas w pełni usystematyzowane, choć podejmowano próby jego analizy zarówno w literaturze praw człowieka, jak i procesu cywilnego. Poglądy doktryny odnoszące się do omawianego zagadnienia będą przedmiotem analizy w toku podjętych rozważań. Należy przy tym zaznaczyć, że dotychczasowe opracowania skupiały się na treści obowiązujących przepisów prawa krajowego i EKPC oraz ich wzajemnej relacji, pomijając przy tym zagadnienie zasadności istnienia określonego środka wykonania wyroku ETPC w nawiązaniu do konkretnego rodzaju naruszenia.

Badane zagadnienie jest międzydziedzinowe, a przy tym wielowątkowe i skomplikowane. Należy na nie spojrzeć przekrojowo, tj. w celu dokonania ustaleń dla procesu cywilnego należy uwzględnić problematykę ochrony praw człowieka, tak w systemie konwencyjnym, jak i konstytucyjnym. Dodatkowo należy zaznaczyć, że skupienie się jedynie na postępowaniu cywilnym procesowym jest nieprzypadkowe. To głównie w tym trybie postępowania cywilnego zastosowanie znajdują istotne dla niniejszych rozważań przepisy EKPC. Ponadto odmiennie, niż ma to miejsce w wypadku postępowania nieprocesowego, uregulowano problematykę ponownego przeprowadzenia postępowania po prawomocnym jego zakończeniu (art. 523 k.p.c.). Jest to najistotniejsza różnica, która stanowiła przesłankę prowadzącą do zbadania w wybranym zakresie jedynie postępowania procesowego.

Problem badawczy pracy sprowadza się do potrzeby zbadania oddziaływania orzecznictwa ETPC na polski proces cywilny, a także zbadania treści przepisów Kodeksu postępowania cywilnego przez pryzmat przewidzianego w tym akcie instrumentarium jako mogącego stanowić środek wykonania wyroku ETPC stwierdzającego naruszenie praw i wolności chronionych Konwencją. Tak postawiony problem badawczy wymaga uwzględnienia modelu obowiązywania

w polskim systemie prawa Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, a także wzajemnej relacji praw i wolności chronionych Konwencją oraz Konstytucją Rzeczypospolitej Polskiej, z uwagi na subsydiarność tego pierwszego systemu. Następnie zaś niezbędne jest przeniesienie tych rozważań na grunt polskiego procesu cywilnego, w szczególności odnosząc się do chronionych, w treści praw i wolności konwencyjnych, gwarancji procesowych, których realizacja powinna następować również w tym procesie. W odniesieniu do tego zagadnienia istotne znaczenie ma zatem zbadanie treści tych praw i wolności, w kontekście ich wymiaru materialnego lub procesowego. Jego celem jest ustalenie, czy z punktu widzenia skutków dla postępowania cywilnego naruszeniom w każdym z tych wymiarów można przypisać takie samo znaczenie. Tak zakreślony problem badawczy z natury rzeczy określił układ rozważań pracy oraz kształt kolejnych rozdziałów. Celem pracy było zatem zbadanie, jakie skutki powinien mieć dla zakończonego postępowania cywilnego w państwie-stronie Konwencji wyrok stwierdzający naruszenie EKPC, do którego doszło w tym postępowaniu, przy uwzględnieniu określonego wymiaru naruszonego przepisu. Zagadnienie to zostało, z oczywistych względów, ujęte przez pryzmat obowiązków państw-stron Konwencji do wykonania wyroków ETPC (art. 46 EKPC) oraz kształtu obecnie obowiązujących norm prawa procesowego, które w tym kontekście wydają się zawierać szerokie instrumentarium pozwalające na wzruszenie prawomocnego orzeczenia. W tak określonym celu głównym mieści się również ocena obowiązujących *de lege lata* rozwiązań w Kodeksie postępowania cywilnego względem tych obowiązków, a także wobec treści zaleceń Rady Ministrów Rady Europy Rec(2000)2 dla państw członkowskich w sprawie ponownego zbadania lub wznawiania pewnych spraw na poziomie krajowym na skutek wyroku Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Istotne znaczenie w tym kontekście mają także charakter orzeczeń ETPC oraz ocena, do jakiej Europejski Trybunał Praw Człowieka jest uprawniony, rozpoznając skargę indywidualną, a także zasygnalizowany wyżej wymiar poszczególnych praw i wolności chronionych Konwencją.

Generalna hipoteza pracy, której podporządkowano jej kompozycję, sprowadza się do twierdzenia, że w porządku wewnętrznym powinien

istnieć środek prawny pozwalający, w razie stwierdzenia przez ETPC naruszenia Konwencji, na ponowne zbadanie lub wznowienie postępowania w niektórych przypadkach, gdy do naruszenia tego doszło w krajowym postępowaniu cywilnym i w bardzo wąskim zakresie. Tak sformułowanej tezie pracy towarzyszy sześć hipotez badawczych.

Europejska Konwencja Praw Człowieka w treści praw i wolności podlegających ochronie zawiera także szereg gwarancji procesowych, które państwa-strony Konwencji muszą zapewnić w postępowaniach wewnętrznych; odnoszą się one także do procesu cywilnego (hipoteza pierwsza). Należało zatem wyodrębnić z całości przepisów EKPC te, które chronią gwarancje procesowe odnoszące się w porządku krajowym do procesu cywilnego. Z uwagi na subsydiarność ochrony konwencyjnej Konstytucja RP powinna udzielać ochrony tym samym prawom i wolnościom co Konwencja, a także chronić te same gwarancje procesowe, choć zakres ochrony konwencyjnej i konstytucyjnej może się różnić (hipoteza druga). Źródłem tych różnic może być przede wszystkim działalność orzecznicza ETPC i stosowanie doktryny żywego instrumentu (wykładnia ewolucyjna), której rezultaty prowadzą w niektórych przypadkach do nadania nowego, nieznanego dotąd brzmienia przepisowi EKPC. Stosowanie wykładni ewolucyjnej ma znaczenie dla charakteru prawnego orzeczenia ETPC w tej części, a także przekłada się na trudności w zastosowaniu standardu konwencyjnego (Konwencji jako wzorca) w polskim porządku krajowym (hipoteza trzecia). Do czasu bowiem wydania orzeczenia ETPC nowe precedensowe stanowisko nie było znane, a zatem sądy krajowe nie mogły kierować się nim w procesie stosowania prawa. Stwierdzenie przez Europejski Trybunał Praw Człowieka naruszenia Konwencji, jako naruszenia praw i wolności o charakterze podstawowym, ma dużą „wagę”, lecz z punktu widzenia postępowania cywilnego dla strony bardziej dotkliwe jest naruszenie gwarancji procesowych, zaś istotność naruszenia EKPC dla postępowania cywilnego przekłada się na dobór środka właściwego dla jego naprawienia (hipoteza czwarta). Wymaga to analizy znaczenia naruszenia przepisów EKPC w wymiarze materialnym i procesowym (w tym zawierających gwarancje procesowe) w kontekście ich wagi dla postępowania cywilnego. *De lege lata* przepisy Kodeksu

postępowania cywilnego nie przewidują możliwości wznowienia postępowania w przypadku, gdy ETPC stwierdzi, że w postępowaniu cywilnym naruszono podstawowe gwarancje procesowe przysługujące stronie. Brak jest również efektywnego środka pozwalającego na wzruszenie prawomocnego orzeczenia zapadłego w tym postępowaniu (hipoteza piąta). Wyroki ETPC stwierdzające naruszenie Konwencji są wiążące w postępowaniu cywilnym w sprawie o odszkodowanie za szkodę wywołaną naruszeniem w procesie cywilnym Konwencji, choć nie stanowią prejudykatu w rozumieniu art. 417¹ k.c. (hipoteza szósta).

Badania będą koncentrowały się także na skutkach, jakie wyroki ETPC stwierdzające naruszenie mają dla prawomocnie zakończzonego postępowania cywilnego, w którym do naruszenia doszło, uwzględniając rodzaje naruszeń przepisów EKPC. Dodatkowo badaniu poddana zostanie pozostająca w związku z głównym problemem badawczym kwestia związania orzeczeniami ETPC. Ta z oczywistych względów odnosić się będzie do tego postępowania cywilnego, którego przedmiotem jest odszkodowanie za szkodę, której źródłem jest naruszenie Konwencji. Z tego też względu dokonana analiza odnosząca się do zagadnień Europejskiej Konwencji Praw Człowieka oraz Konstytucji ograniczona jest tylko do takiego zakresu, jaki jest niezbędny dla wyciągnięcia wniosków potrzebnych dla przedmiotu niniejszych rozważań.

Podstawą podjętych rozważań są zagadnienia z zakresu postępowania cywilnego, a także prawa międzynarodowego publicznego, ze szczególnym uwzględnieniem Europejskiej Konwencji Praw Człowieka oraz dokumentu *soft law* przyjętego przez Komitet Ministrów Rady Europy (zalecenie Rec(2000)2) oraz prawa konstytucyjnego. Rozważania odnoszące się do stanowisk wyrażonych przez przedstawicieli doktryny poszczególnych dziedzin prawa będą następowały w kolejnych rozdziałach niniejszej rozprawy.

Zagadnienia podjęte w pracy wymagały wykorzystania w toku jej konstruowania głównie klasycznych prawniczych metod badawczych, w tym przede wszystkim metody dogmatycznej. Dogmatyką prawną

określa się najczęściej naukę o prawie obowiązującym². Przedmiot rozważań podjęty w niniejszej rozprawie stanowi zaś prawo obowiązujące. Z tego też względu będzie to podstawowa metoda badawcza. W literaturze wskazuje się bowiem, że cel badań w tradycyjnej dogmatyce stanowi rekonstrukcja normy prawnej rozumianej jako zdanie; za jedyny łącznik empiryczny badań służy więc tekst aktu normatywnego, zaś zachowania adresatów norm i inne fakty empiryczne są zasadniczo ignorowane³.

Przedmiot analizy dogmatycznoprawnej stanowią zarówno treść prawa, jak i jego interpretacje znalezione w judykaturze oraz literaturze. Zgodnie ze stanowiskiem wyrażonym przez F. Longchamps'a zadanie dogmatyki stanowi „działalność myślowa, która przez wykładnię tekstów ustawowych, konceptualizację, porządkowanie, usuwanie sprzeczności i zapełnianie tak zwanych luk w prawie – szuka odpowiedzi na pytanie *quid iuris?* jak jest według prawa, co mówi prawo, jaka jest treść porządku prawnego w swych ogólnych zasadach i szczegółowych rozwiązaniach”⁴. W tym rozumieniu metoda dogmatyczna jest więc zgodna z głównym celem niniejszej pracy.

Publikacja ma zatem charakter dogmatycznej analizy zjawisk prawnych. Analizie dogmatycznej poddane zostały dwa systemy prawne: krajowy oraz międzynarodowy publiczny, przy czym tu analizie poddano jedynie system ochrony Europejskiej Konwencji Praw Człowieka. W tym zakresie analizie podlegały przepisy EKPC pod kątem treści chronionych przez nią praw i wolności (w tym gwarancji procesowych), a także miejsce i rola tego aktu w porządku krajowym oraz problematyka wykonania orzeczeń ETPC. Poza samymi zapisami Konwencji analizie dogmatycznej podlegały także zasady interpretacji EKPC, jak również zalecenie Komitetu Ministrów Rady Europy Rec(2000)2 (dokument o charakterze *soft law*). W odniesieniu zaś do prawa krajowego analizie poddane zostały przepisy Kon-

² J. Guść, *Dogmatyka prawa* [w:] *Leksykon współczesnej teorii i filozofii prawa. 100 podstawowych pojęć*, red. J. Zajadło, Warszawa 2007, s. 53.

³ D. Van Kędzierski, *Metodologia i paradygmat polskich szczegółowych nauk prawnych*, TPP 2018/3, s. 24.

⁴ F. Longchamps, *Z problemów poznania prawa*, Wrocław 1968, s. 8.

stytucji RP pod kątem treści chronionych przez nią praw i wolności (w tym gwarancji procesowych) oraz przede wszystkim przepisów Kodeksu postępowania cywilnego, mające zasadnicze znaczenie dla podjętych rozważań. Z uwagi na przedmiot niniejszych badań oba systemy prawa podlegały analizie przez pryzmat ich znaczenia dla postępowania cywilnego i problematyki związanej ze środkiem właściwym do wykonania wyroku ETPC w razie stwierdzenia, że to w tym postępowaniu doszło do naruszenia Konwencji.

W pracy wykorzystano także metodę porównawczą, aczkolwiek pełniła ona generalnie funkcję aplikacyjną ograniczoną do prezentacji rozwiązań przyjętych w niektórych państwach-stronach Konwencji bez odniesień do głębokich źródeł obowiązujących w tych państwach systemów prawnych. Pozwalało to jednak na odniesienie istniejących w tych regulacjach rozwiązań do wzoru wskazanego w zaleceniu Rec(2000)2.

Zebrany materiał przedstawiono w pięciu rozdziałach podzielonych na mniejsze jednostki redakcyjne, które poprzedza warsztatowy w zamiarze autorki wstęp.

W rozdziale pierwszym, stanowiącym jednocześnie wprowadzenie do problematyki, podjęto tematykę związaną z zakresem ochrony praw i wolności w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka oraz uwzględniono zagadnienie wymiaru materialnego i procesowego tych praw, w tym również gwarancji procesowych. Odniesiono się także do zasad, w oparciu o które jednostka może zwrócić się do ETPC o udzielenie ochrony, z uwagi na jej subsydiarność. Odnosząc się do poszczególnych praw chronionych EKPC, wskazano te, które mogą mieć znaczenie dla krajowego procesu cywilnego.

W rozdziale drugim uwagę poświęcono konstytucyjnemu systemowi ochrony praw człowieka, poddano analizie przepisy Konstytucji RP chroniące prawa i wolności jednostki oraz przewidziane w ustawie zasadniczej środki ochrony tych praw. Odniesiono się także do zakresu ochrony EKPC w celu porównania jego zakresu z ochroną, jaką jednostka otrzymuje w prawie krajowym na podstawie przepisów ustawy zasadniczej. Szczególną uwagę poświęcono przy tym prawu

do sądu, które w porządku krajowym stanowi nie tylko jedno z podstawowych praw jednostki, lecz również konstytucyjny środek służący ich ochronie. Podjęto także tematykę związaną ze stosowaniem standardów ochrony człowieka w prawie krajowym z uwagi na doktrynę marginesu oceny oraz teoretycznych modeli stosowania Konwencji w prawie krajowym, odnosząc ją do polskiego porządku prawnego. Wszystkie powyższe kwestie odniesiono do procesu cywilnego.

W rozdziale trzecim analizie poddano problematykę związaną z wykładnią EKPC stosowaną przez Trybunał oraz podjęto problem charakteru prawnego wyroków ETPC, mając na uwadze poszczególne ich rodzaje. Rozpatrzono także problematykę związaną z obowiązkiem wykonywania wyroków ETPC, mając na uwadze skutki indywidualne i generalne, jakie orzeczenia te wywołują, a także zagadnienie wpływu tych judykatów na proces stanowienia i stosowania prawa. Podjęto także istotny problem, tj. oceny właściwego środka służącego wykonaniu wyroku ETPC stwierdzającego naruszenie, a także dokonano oceny znaczenia rodzaju stwierdzonych naruszeń przepisów Konwencji, do których doszło przy rozpoznaniu sprawy cywilnej (w rozumieniu Kodeksu postępowania cywilnego). Rozważono także zasadność istnienia środka indywidualnego wykonania wyroku ETPC skutkującego ponownym rozpoznaniem sprawy lub wznowieniem postępowania. Analiza została dokonana pod kątem skutków, jakie wspomniane orzeczenia mogą wywołać w procesie cywilnym.

Rozdział czwarty poświęcony jest problematyce zalecenia Rec(2000)2 i relacji zapisów tego aktu do norm polskiego Kodeksu postępowania cywilnego. Wyjaśniono znaczenie terminów „ponowne zbadanie” i „wznowienie” postępowania w świetle tego aktu, a także omówiono przesłanki, jakimi się tam posłużono. Problem podjęty w tym rozdziale skupia się na analizie dopuszczalności wznowienia postępowania cywilnego w przypadku, gdy ETPC stwierdzi naruszenie Konwencji, do którego doszło w postępowaniu cywilnym. Przeanalizowano dotychczas wyrażone w judykaturze i orzecznictwie poglądy w tym względzie, a także dokonano oceny tych rozwiązań z punktu widzenia treści zalecenia Rec(2000)2. Przedstawiono również rozwiązania funkcjonujące w wybranych państwach-stronach Konwencji.

W rozdziale piątym podjęto problematykę możliwości wykorzystania środków służących wzruszeniu prawomocnego orzeczenia, które zapadło w postępowaniu cywilnym, jako narzędzia wykonania wyroku ETPC, prowadzących do ponownego zbadania sprawy. Analizie pod tym kątem poddano skargę o stwierdzenie niezgodności z prawem prawomocnego orzeczenia, a także skargę nadzwyczajną. Uwagę poświęcono także możliwości wykorzystania w tym celu skargi konstytucyjnej oraz powództwa opozycyjnego. Podjęto także istotne zagadnienie znaczenia prejudycjalnego wyroków ETPC dla postępowania cywilnego, którego przedmiotem jest żądanie odszkodowania za szkodę, której strona upatruje w naruszeniu Konwencji. W tym zakresie odniesiono się do poglądów judykatury dotyczących znaczenia wyroków ETPC w świetle art. 417 i 417¹ k.c., choć jedynie ten drugi przepis wymaga istnienia prejudykatu.

Prowadzone badania wymagały wykorzystania obszernej i zróżnicowanej bazy źródłowej oraz odwołania się do wielopłaszczyznowej literatury przedmiotu, zarówno z zakresu postępowania cywilnego, jak i praw człowieka oraz prawa konstytucyjnego, zarówno polskiej, jak i zagranicznej. W ramach źródeł konieczne było sięgnięcie do polskich oraz międzynarodowych aktów prawnych (EKPC) oraz przywołanie (choć w ograniczonym zakresie) rozwiązań prawnych zawartych w systemach prawnych Albanii, Słowacji i Rumunii. Do źródłowych podstaw pracy zaliczyć należy także orzecznictwo, w tym przede wszystkim judykatury Europejskiego Trybunału Praw Człowieka, a także orzeczenia Trybunału Konstytucyjnego RP, Sądu Najwyższego i w niewielkim zakresie także sądów powszechnych oraz administracyjnych.

Wszystkie teksty obcojęzyczne, tj. treść aktów prawnych, poglądy literatury oraz orzecznictwa, stanowią tłumaczenia własne autorki, o ile nie wskazano inaczej.

Publikacja uwzględnia stan prawny na dzień 1.06.2021 r., a także treść Protokołu nr 15 do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, który wchodzi w życie 1.08.2021 r.

Rozdział I

SYSTEM OCHRONY PRAW CZŁOWIEKA RADY EUROPY

1. Uwagi wprowadzające

Prawa człowieka są od lat przedmiotem szerokiego zainteresowania zarówno w dyskursie publicznym, jak i naukowym. Samo pojęcie nie ma jednak jednolitej definicji¹; jest ponadto używane zarówno w języku naturalnym (powszechnym), jak i języku właściwym dla nauk prawnych. Prawami człowieka określa się przysługujące każdemu człowiekowi prawa bez względu na jego przynależność państwową

¹ Zob. m.in. M. Piechowiak, *Pojęcie praw człowieka* [w:] *Podstawowe prawa jednostki i ich sądowa ochrona*, red. L. Wiśniewski, Warszawa 1997, s. 12; J. Tischner, *Prawa człowieka z katolickiej perspektywy* [w:] Helsińska Fundacja Praw Człowieka, *Szkoła Praw Człowieka. Teksty wykładów*, Warszawa 1998, z. 1, s. 30; B. Banaszak, *Prawa jednostki i systemy ich ochrony*, Wrocław 1995, s. 6; A. Michalska, *Prawa człowieka w systemie norm międzynarodowych*, Warszawa–Poznań 1982, s. 113; C. Mik, *Koncepcja normatywna europejskiego prawa praw człowieka*, Toruń 1994, s. 17–18; A. Łopatka, *Jednostka. Jej prawa człowieka*, Warszawa 2002, s. 13; R. Kuźniar, *Prawa człowieka. Prawo, instytucje, stosunki międzynarodowe*, Warszawa 2000, s. 12; W. Osiatyński, *Wprowadzenie do pojęcia praw człowieka*, <https://www.hfhr.pl/wp-content/uploads/2016/02/WiktorOsiatynskiWprowadzenieDoPojeciaPrawCzlowieka.pdf> (dostęp: 29.04.2021 r.); T. Jurczyk, *Geneza rozwoju praw człowieka*, „*Homines Hominibus*” 2009/1, s. 29 i n.; M.-B. Dembour, *What are human rights? Four schools of thought*, „*Human Rights Quarterly*” 2010/32(1), s. 1; W. Brzozowski [w:] W. Brzozowski, A. Krzywoń, M. Wiącek, *Prawa człowieka*, Warszawa 2019, s. 21; C. Wellman, *An Approach to Rights: Studies in the Philosophy of Laws and Morals*, Dordrecht 1997, s. 81; J. Hersch, *Human Rights in Western Thoughts* [w:] *Philosophical Foundations of Human Rights*, red. A. Diemer, Paris 1986, s. 132; K. Przybyszewski, *Prawa człowieka w kontekstach kulturowych*, Poznań 2010, s. 21 i n.

czy społeczną, które są przyrodzone i niezbywalne², a także nienaruszalne³. Przysługują one człowiekowi z samego faktu jego istnienia, bez konieczności ich regulacji w prawie pozytywnym⁴. Zalicza się do nich m.in.: prawo do życia, wolność osobistą, własność, równość, bezpieczeństwo⁵. Inna definicja ujmuje prawa człowieka jako powszechne prawa moralne mające podstawowy charakter⁶, które są przynależne każdej jednostce w kontaktach z państwem⁷. Część przedstawicieli doktryny ujmuje pojęcie praw człowieka szeroko, zaliczając do nich także prawa materialne, socjalne i kulturalne⁸. Inna część zaś odnosi to pojęcie do tych praw, które wymienione zostały w poszczególnych aktach prawnych najwyższego rzędu i które przysługują jednostkom, składając się w całości na pojęcie praw człowieka⁹, do których zalicza się także prawa obywatelskie i polityczne. Źródłem wszystkich tych praw jest zaś przyrodzona godność jednostki jako pierwotna wobec państwa i jego systemu prawnego¹⁰. Jak wskazuje W. Jedlecka, „po-

² B. Banaszak, *Prawo konstytucyjne*, Warszawa 2004, s. 446.

³ Nie ulega jednak wątpliwości, że pomimo twierdzenia o „nienaruszalności” praw człowieka, można te prawa naruszyć, choć nie powinno mieć to miejsca. Zob. szerzej L. Bosek, *Ochrona godności człowieka w prawie Unii Europejskiej a konstytucyjne granice przekazywania kompetencji państwa*, Prz. Sejm. 2008/2(85), s. 61 i n.

⁴ M. Piechowiak, *Pojęcie praw człowieka...*, s. 7.

⁵ B. Banaszak, *Prawo...*, s. 446.

⁶ Na temat aksjologii praw człowieka zob. J. Zajadło, *Jaka aksjologia praw człowieka?*, PiP 2019/11, s. 3 i n.; K. Kobyliński, *Czy prawa człowieka są/powinny być uniwersalne?* [w:] *Konstytucyjne podstawy ochrony praw człowieka*, red. R. Koper, Katowice 2017, s. 13 i n. oraz wskazana tam literatura.

⁷ W. Osiatyński, *Wprowadzenie...*; W. Osiatyński, *Prawa człowieka – uniwersalizm i różnorodność*, PiP 2013/11, s. 109.

⁸ B. Banaszak, *Prawa jednostki...*, s. 6.

⁹ A. Michalska, *Prawa człowieka...*, s. 113.

¹⁰ A. Łopatka, *Jednostka...*, s. 13; L. Koba, *Problemy ochrony praw człowieka w Polsce* [w:] *Wybrane problemy ochrony praw człowieka w Polsce*, red. L. Leszczenko, J. Szablicka-Żak, Wrocław 2016, s. 38; E. Riedel, *Trzecia generacja praw człowieka jako strategia urzeczywistniania praw politycznych i społecznych*, RPEiS 1990/3–4, s. 116; K. Stępniań, *Koncepcja juredykacji czwartej generacji praw człowieka w międzynarodowym systemie ochrony*, Prz. Sejm. 2019/2(151), s. 101; M. Ciszek, *Postulat czwartej generacji praw człowieka w politycznym systemie międzynarodowej ochrony: próba filozoficznego uzasadnienia z perspektywy personalizmu etycznego*, „*Studia Ecologiae et Bioethicae*” 2010/8, s. 108; J. Zajadło, *Godność jednostki w aktach międzynarodowej ochrony praw człowieka*, RPEiS 1989/2, s. 103 i n.; A.E. Wasilewska, *Współczesne treści praw człowieka w perspektywie jego potrzeb*, „*Myśl Ekonomiczna i Polityczna*” 2018/4, s. 295.

jęcie godności przybrało więc formę żądań uznania statusu całych kultur oraz zniesienia nierówności płci, rasy czy też pochodzenia”¹¹. Twierdzenie takie opiera się na fundamentalnym przekonaniu o równości wobec siebie wszystkich istot ludzkich¹². Prawa człowieka są zatem pierwotne wobec norm prawa stanowionego.

Różnorodność w ujęciu zakresu pojęcia praw człowieka wynika m.in. z faktu, że prawa te w toku historycznego rozwoju rozszerzały się na coraz to nowe dziedziny. Z tego też względu w chwili obecnej mówi się o prawach człowieka pierwszej, drugiej, trzeciej¹³, a nawet i czwartej generacji¹⁴. Podział praw człowieka na poszczególne generacje to koncepcja przypisywana autorstwu K. Vasaka¹⁵. Do praw pierwszej generacji (określanych przez K. Vasaka jako *droits de la liberté*) zalicza się powszechnie uznane prawa obywatelskie i polityczne (kla-

¹¹ W. Jedlecka, *Godność człowieka jako podstawa aksjologiczna porządku prawa Unii Europejskiej* [w:] *Współczesne koncepcje ochrony wolności i praw podstawowych*, red. A. Bator, M. Jabłoński, M. Maciejewski, K. Wójtowicz, Wrocław 2013, s. 170.

¹² Zob. B. Wojciechowski, *Interkulturowe prawo karne. Filozoficzne podstawy karania w wielokulturowych społeczeństwach demokratycznych*, Toruń 2009, s. 99; tak też W. Jedlecka, *Godność człowieka...*, s. 171. Szerzej zob. M. Piechowiak, *Filozofia praw człowieka. Prawa człowieka w świetle ich międzynarodowej ochrony*, Lublin 1999, s. 79 i n.

¹³ Zob. A. Redelbach, *Wpływ praw człowieka na wymiar sprawiedliwości Rzeczypospolitej Polskiej*, RPEiS 1999/2, s. 28; M. Nowak, *Trzy generacje praw człowieka. Ich znaczenie w świetle przesłanek ideowych i historycznych oraz w świetle ich genezy* [w:] *Prawa człowieka. Geneza, koncepcje, ochrona*, red. B. Banaszak, Wrocław 1993, s. 105 i n.; E. Riedel, *Trzecia generacja...*, s. 117 i n.; F. Pocar, *Some Thoughts on the Universal Declaration of Human Rights and the „Generations” of Human Rights*, „International Human Rights Law Review” 2015/43, s. 43 i n., <https://www.stu.edu/Portals/law/docs/human-rights/ihrlr/volumes/10/10-3%20Pocar.pdf> (dostęp: 3.05.2021 r.).

¹⁴ K. Stepniak, *Koncepcja jurydykacji...*; M. Ciszek, *Postulat czwartej generacji...*, s. 105–116. M. Piechowiak, przedstawiając ich rozwój oraz źródło, określa je mianem „trzech rodzin praw” (zob. M. Piechowiak, *Filozofia praw człowieka...*, s. 65 i n.).

¹⁵ Zob. szerzej K. Vasak, *Pour une troisième génération des droits de l’homme* [w:] *Études et essais sur le droit international humanitaire et sur les principes de la Croix-Rouge en L’honneur de Jean Pictet*, red. C. Swinarski, Geneva 1984, s. 837 i n.; K. Vasak, *A 30-year struggle. The sustained efforts to give force of law to the Universal Declaration of Human Rights*, „The UNESCO Courier” 1997, s. 29–33; S. Domaradzki, M. Khvostova, D. Pupovac, *Karel Vasak’s Generations of Rights and the Contemporary Human Rights Discourse*, „Human Rights Review” 2019/20, s. 423–443; M. Nowak, *Trzy generacje praw...*, s. 105 i n.

syczne wolności cywilne i polityczne, powszechnie akceptowane)¹⁶. Są to przede wszystkim prawa osobiste, tj.: prawo do życia, prawo do wolności osobistej, prawo do wolności wyznania i sumienia, prawo do wolności od tortur, prawo do sądu, prawo do tajemnicy korespondencji, prawo własności, prawo do prywatności i do swobodnego przemieszczania się. Ponadto do tej grupy zaliczane są powszechnie uznane prawa obywatelskie i polityczne, tj. np.: czynne i bierne prawo wyborcze, prawo do zrzeszania się, prawo do obywatelstwa, prawo do skargi na organy państwowe czy prawo do informacji.

Do praw drugiej generacji zaliczane są prawa o charakterze gospodarczym, socjalnym i kulturalnym¹⁷ (określane przez K. Vasaka jako *droits de l'égalité*). Są to przede wszystkim: prawo do pracy i jej godziwych warunków oraz godziwego wynagrodzenia, prawo do tworzenia związków zawodowych, prawo do zabezpieczenia społecznego oraz do ochrony zdrowia, prawo do wypoczynku, prawo do nauki, swobodnych badań oraz wolności artystycznego wyrazu (wolności sztuki).

Zaś do trzeciej kategorii zaliczają się tzw. prawa solidarności (*droits de solidarité*). Są to przede wszystkim: prawo do pokoju, rozwoju oraz ochrony środowiska naturalnego, prawo do samostanowienia, partycypacji i komunikacji oraz do ochrony danych osobowych¹⁸. Te ostatnie nie są uważane za katalog zamknięty, gdyż mogą ulegać zmianom i modyfikacjom¹⁹, choć sam K. Vasak uważał stworzony przez siebie system generacji praw za zamknięty.

¹⁶ K. Stępiak, *Koncepcja jurydykacji...*, s. 108; B. Zawadzka, *Prawa ekonomiczne, socjalne i kulturalne*, Warszawa 1996, s. 7.

¹⁷ K. Stępiak, *Koncepcja jurydykacji...*, s. 108.

¹⁸ M. Ciszek, *Postulat czwartej generacji...*, s. 112; A. Redelbach, *Wpływ praw człowieka...*, s. 28; E. Riedel, *Trzecia generacja...*, s. 117 i n.; A. Łopatka, *Międzynarodowe prawo praw człowieka. Zarys*, Warszawa 1998, s. 22 i n.; K. Drzewicki, *Trzecia generacja praw człowieka*, „Sprawy Międzynarodowe” 1983/10; P. Kowalski, „Nowe prawa człowieka”. *Perspektywy i zagrożenia*, RPEiS 1988/2, s. 58 i n.

¹⁹ Zob. C. Swiniarski, *Studies and Essays on International Humanitarian Law and Red Cross Principles in Honour of Jean Pictet*, Hague 1984, s. 843; K. Drzewicki, *Prawo do rozwoju. Studium z zakresu praw człowieka*, Gdańsk 1988, s. 12–21.

Od pewnego czasu jednak zgłaszany jest w dyskursie zarówno politycznym, jak i naukowym postulat odnoszący się do czwartej generacji praw człowieka, co do którego brak jednak zgody. Sam katalog tych praw także nie jest sprecyzowany. W głównej mierze zależy on od środowisk, które postulują jego wyodrębnienie²⁰. Często zalicza się do nich np. prawa do związku małżeńskiego (z uwagi na prawa mniejszości seksualnych) czy prawo do życia z uwagi na rozwój medycyny i biotechnologii²¹.

Zdaniem W. Osiatyńskiego prawa człowieka mogą spełniać trzy zasadnicze funkcje²². Pierwszą z nich stanowi ochrona jednostki przed naruszeniem jej praw i wolności przez państwo, drugą – konieczność stworzenia przez państwo mechanizmów służących realizacji praw i wolności przez jednostkę, trzecią zaś – ochrona praw i wolności jednostki przed naruszeniem jej przez inne jednostki²³. Z zagadnieniem praw człowieka łączy się zatem odpowiednie ukształtowanie, w danym ustroju, rozwiązań i narzędzi, które mają zapewniać jednostkom ich skuteczną ochronę. Uznanie istnienia tych praw bez stworzenia efektywnego aparatu mającego służyć ich ochronie jest niewystarczające.

Z faktu uznania przez państwo w prawie stanowionym określonych praw człowieka wynikają dwa rodzaje obowiązków. Obowiązki o charakterze negatywnym, na które składa się poszanowanie tych praw (powstrzymanie się od naruszeń) oraz obowiązki o charakterze pozytywnym, czyli obowiązek podjęcia działań mających na celu zabezpieczenie realnej możliwości realizacji przez jednostkę tych praw²⁴.

²⁰ K. Stępiak, *Koncepcja jurydyzacji...*, s. 108; S. Adhav, *Study of human rights generations with special reference to fourth generation human rights*, „Freedom of Speech & Expression Indexed Peer Reviewed Yearly Law Journal” 2016/2(1), s. 9–13.

²¹ M. Ciszek, *Postulat czwartej generacji...*, s. 113.

²² W. Osiatyński, *Wprowadzenie...*, s. 3.

²³ W. Osiatyński, *Wprowadzenie...*, s. 3; tak też M. Ciszek, *Postulat czwartej generacji...*, s. 109; zob. także B. Wojciechowski, *Prawa człowieka. Zagadnienia podstawowe*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna” 2014/3(2), s. 238–252.

²⁴ W orzecznictwie ETPC przyjęto, że obowiązki negatywne to te pierwotne ciężące na państwach układających się, zobowiązujące je do nienaruszania postanowień Konwencji; z czasem zaczęto wyróżniać także obowiązki pozytywne – zob. m.in. wyroki

W tym miejscu należy zaznaczyć, że z punktu widzenia podjętej problematyki istotne znaczenie mają przede wszystkim obowiązki o charakterze pozytywnym. Ich realizacja przekłada się bowiem m.in. na sposób zorganizowania wymiaru sprawiedliwości i właściwych procedur służących realizacji ochrony tych praw. Ma zatem także znaczenie dla procesu cywilnego, w którym poszczególne prawa i wolności powinny być również realizowane.

Szczegółowe omawianie problemów definicyjnych pojęcia praw człowieka nie jest niezbędne z punktu widzenia przedmiotu niniejszej pracy. Niemniej jednak z uwagi na fakt, że podejmowana problematyka pośrednio odnosi się do pojęcia praw człowieka, które będzie zatem używane w niniejszych rozważaniach, należy wskazać, co należy przez nie rozumieć. Z uwagi więc na przedmiot pracy termin „prawa człowieka” odnosić się będzie do tych praw, które jako takie zostały ujęte w aktach o charakterze zasadniczym, w tym przede wszystkim Europejskiej Konwencji Praw Człowieka oraz Konstytucji RP. Takie znaczenie najbliższe jest koncepcji ujmującej prawa człowieka w kontekście zetknięcia się jednostki z państwem, które jednocześnie jest gwarantem tych praw²⁵. To właśnie bowiem w zetknięciu się jednostki z władzą państwową prawa te nabierają szczególnego znaczenia, z uwagi na wspomniane wyżej pozytywne i negatywne obowiązki państwa. Aktualizują się one bowiem również w systemie EKPC²⁶.

ETPC: z 13.06.1979 r., 6833/74, Marckx przeciwko Belgii, LEX nr 80813, i z 9.10.1979 r., 6289/73, Airey przeciwko Irlandii, LEX nr 80807. Szerzej zob. M. Jankowska-Gilberg, *Zakres obowiązków pozytywnych państwa na tle aktualnego orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2009/7 – numer specjalny „Ochrona praw człowieka”, s. 35 i n.; J. Czepek, *Zobowiązania pozytywne państwa w sferze praw człowieka pierwszej generacji na tle Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Olsztyn 2014. Zob. także A. Kalisz, *Prawa socjalne ich miejsce w systemie prawa oraz znaczenie w społeczeństwie*, „Filozofia Publiczna i Edukacja Demokratyczna” 2017/3(1), s. 77 i n. W odniesieniu do systemu ochrony konstytucyjnej zob. M. Florczak-Wątor, *Konstytucja jako źródło obowiązków państwa w stosunku do obywatela*, RPEiS 2018/1, s. 119 i n.

²⁵ Zob. A. Redelbach, *Wpływ praw człowieka...*, s. 23 i n.

²⁶ Zob. m.in. M. Klatt, *Positive Obligations under the European Convention on Human Rights*, ZaöRV 2011/71, s. 691 i n.

Problematyka praw człowieka jest skomplikowana i wielowątkowa. Jest ona nierozzerwalnie związana nie tylko z prawem, lecz także z filozofią, a przede wszystkim kulturą i tradycją danego państwa. Nie ulega bowiem wątpliwości, że funkcjonujące w poszczególnych państwach jako podstawowe prawa człowieka z uwagi na rozwój społeczeństwa, kulturę czy tradycję mogą być postrzegane w odmienny sposób. Wydaje się jednak trafne stwierdzenie, że istnieją „pewne fundamentalne prawa, których żadnej władzy na świecie nie wolno pogwałcić”²⁷. To właśnie te prawa jako podstawowe ujęte są przede wszystkim w aktach międzynarodowych, w tym w Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka z 10.12.1948 r., która uznawana jest za pierwszy istotny dokument dla rozwoju regulacji tych praw. Akt ten zapoczątkował bowiem „proces kodyfikacji i rozwoju prawa międzynarodowego praw człowieka”²⁸. Wszystkie te akty prawa międzynarodowego²⁹ składają się na system ochrony praw człowieka, rozumiany jako zespół aktów normatywnych stanowiących pisane źródło tych praw. Do systemu tego zalicza się zarówno akty prawa ponadnarodowego, jak i krajowego. Treścią tego systemu są nie tylko prawa i wolności, które określone akty prawne uznają za prawa człowieka i udzielają im ochrony, lecz również narzędzia służące ich ochronie.

W tak rozumianym systemie możemy wyróżnić różne poziomy ochrony praw człowieka: system międzynarodowy (powszechny), regionalny (systemy tworzone w ramach Rady Europy, Organizacji Państw Ame-

²⁷ W. Osiatyński, *Prawa człowieka...*, s. 110.

²⁸ T. Jurczyk, *Geneza...*, s. 34.

²⁹ Poza Powszechną Deklaracją Praw Człowieka są to m.in.: Karta Narodów Zjednoczonych (podpisana podczas Konferencji ONZ w San Francisco 26.06.1945 r.), Międzynarodowy Pakt Praw Obywatelskich i Politycznych (otwarty do podpisu w Nowym Jorku dnia 19.12.1966 r.; traktat uchwalony w Nowym Jorku, na mocy rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 2200A (XXI) z 16.12.1966 r.; Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167, załącznik), Międzynarodowy Pakt Praw Gospodarczych, Socjalnych i Kulturalnych (otwarty do podpisu w Nowym Jorku 19.12.1966 r.; Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169) oraz szereg konwencji poświęconych poszczególnym prawom człowieka, tj. np. Konwencja przeciwko torturom i innemu okrutnemu i niehumanitarnemu traktowaniu, o zapobieganiu i karaniu zbrodni ludobójstwa (przyjęta przez Zgromadzenie Ogólne ONZ 10.12.1948 r.) czy Międzynarodowa Konwencja w sprawie likwidacji wszystkich form dyskryminacji rasowej (otwarta do podpisu w Nowym Jorku 7.03.1966 r.; Dz.U. z 1969 r. Nr 25, poz. 187).

rykańskich i Organizacji Jedności Afrykańskiej) i krajowy. Z uwagi na przedmiot niniejszej rozprawy istotne znaczenie mają szczebel regionalny, w tym przede wszystkim rozwiązania prawne przyjęte w ramach Rady Europy, oraz szczebel krajowy. Polska funkcjonuje bowiem w ramach obu tych systemów, przy czym w obu przewidziano także instrumenty mające na celu kontrolę przestrzegania praw człowieka, a zatem realizacji przez państwo praw zagwarantowanych jednostce.

System regionalny ochrony praw człowieka, do którego należy Polska, to przede wszystkim struktura Rady Europy i Europejska Konwencja Praw Człowieka podpisana w Rzymie 4.11.1950 r., którą Polska podpisała 26.11.1991 r.³⁰ Jej ratyfikacja dokonana się w dniu 15.12.1992 r., zaś 19.01.1993 r. weszła w życie. Obecnie obowiązuje wraz z protokołami dodatkowymi, które stanowią jej uzupełnienie. To właśnie ten system, obok krajowego, będzie przedmiotem rozważań w zakresie niezbędnym dla realizacji celów niniejszych badań.

Europejska Konwencja Praw Człowieka jest jednym z przełomowych aktów w dziedzinie międzynarodowej ochrony praw człowieka, gdyż dopuszczono w jej systemie możliwość zaskarżania państwa na arenie międzynarodowej przez jednostkę, czyniąc ją tym samym podmiotem prawa międzynarodowego³¹. Ponadto, jak trafnie zauważa A. Redelbach, Konwencja, odmiennie od innych traktatów międzynarodowych, nie reguluje „stosunków pomiędzy państwami, a ustala standardy ich zachowań wobec jednostek podległych ich jurysdykcji”³². Doniosłość Konwencji wynika także z faktu dużej skuteczności orzeczeń wydawanych przez Europejski Trybunał Praw Człowieka, ich wpływu na kształt i stosowanie prawa krajowego, a także skutecznego systemu wykonywania orzeczeń ETPC³³. Warto

³⁰ Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.

³¹ A. Redelbach, *Wpływ praw człowieka...*, s. 34–35.

³² A. Redelbach, *Wpływ praw człowieka...*, s. 35.

³³ Zob. A. Bodnar, *Wykonywanie orzeczeń...*, s. 21; L.R. Helfer, *Redesigning the European Court of Human Rights: Embeddedness as a Deep Structural Principle of the European Human Rights Regime*, EJIL 2008/19, s. 126; M. Szuniewicz, *Wpływ orzecznictwa strasburskiego na standard ochrony praw człowieka w Unii Europejskiej (z uwzględnieniem zmian traktatowych z grudnia 2007 r.)*, „Studia Europejskie” 2008/1, s. 96.

także zaznaczyć, że doniosłość tego aktu wynika także z jego oddziaływania poza system prawny objęty mechanizmem strasburskim³⁴. Konwencja, jak już wspomniano na wstępie, została zaprojektowana jako przenikająca także wewnętrzne porządki prawne państw-stron EKPC. Zagadnienia te będą omawiane w dalszej części pracy w odniesieniu do jej głównego przedmiotu. Przez wielu przedstawicieli doktryny Konwencja określana jest mianem „klejnotu w koronie” Rady Europy³⁵ lub „konstytucji” i jako umowa międzynarodowa zobowiązuje państwa-strony do przestrzegania oraz wykonywania jej postanowień³⁶.

Krajowy system ochrony praw człowieka w Polsce to Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r., która wspiera prawa człowieka o zasadę pomocniczości państwa i prawa³⁷. Stosownie do brzmienia art. 5 Konstytucji RP Rzeczpospolita Polska zapewnia wolności i prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli. Oznacza to, że poza wyartykułowaniem przysługujących jednostce i obywatelowi praw wymienionych w Konstytucji, niezbędne jest stworzenie systemu, który gwarantować będzie ich ochronę przed naruszeniami³⁸.

³⁴ Szerzej zob. M.A. Nowicki, *Stosowanie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka poza mechanizmem strasburskim – przykład Kosowa pod administracją ONZ*, Pal. 2016/12, s. 11 i n. oraz wskazana tam literatura.

³⁵ Zob. J. Styłska, *Orzecznictwo Trybunału Praw Człowieka w Strasburgu a stanowienie i stosowanie prawa polskiego*, „Studenckie Zeszyty Naukowe” 2015/26, s. 54; P. Pęcherzyk, *W kierunku zwiększania efektywności mechanizmu kontrolnego Europejskiej Konwencji Praw Człowieka – aspekty teoretyczne i orzecznicze*, „Studenckie Zeszyty Naukowe” 2015/26, s. 70; K. Drzewicki, *Reforma Europejskiego Trybunału Praw Człowieka – filozofia zmian czy zmiana filozofii?*, EPS 2006/6, s. 4.

³⁶ Zob. także L. Garlicki [w:] *Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. 1, *Komentarz do artykułów 1–18*, red. L. Garlicki, Warszawa 2010, s. 5.

³⁷ A. Redelbach, *Wpływ praw człowieka...*, s. 29.

³⁸ B. Banaszak, *Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej. Komentarz*, Warszawa 2012, s. 72; A. Zieliński, *Sądowe i pozasądowe środki ochrony praw obywatelskich* [w:] *Prawa i wolności obywatelskie w Konstytucji RP*, red. B. Banaszak, A. Preisner, Warszawa 2002, s. 697; K. Todos, *Środki ochrony konstytucyjnych praw i wolności*, „Studia Politicae Universitatis Silesiensis” 2016/16, s. 40 i n.; L. Garlicki, *Komentarz do art. 8 [w:] Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. 1, *Komentarz do artykułów 1–18*, red. L. Garlicki, Warszawa 2010, s. 487.

Rozważania odnoszące się do tych dwóch systemów, tj. systemu ochrony praw człowieka ETPC oraz systemu krajowego, rozpocząć należy od tego pierwszego. Analiza praw i wolności zagwarantowanych w pierwszej kolejności w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, a następnie Konstytucji RP, oraz mechanizmów kontroli przestrzegania tych praw pozwoli na ustalenie wzajemnego ich zakresu, a w konsekwencji – wzajemnej relacji tych systemów. Choć analiza tych zagadnień wydaje się odległa od podjętej w rozważaniach głównej problematyki, tj. procesu cywilnego, jest to pozorne. Nie ulega bowiem wątpliwości, że realizacja gwarantowanych w obu aktach praw i wolności powinna następować także w procesie cywilnym. Czyni to więc poniższe badania znaczącymi dla podjętej tematyki, która po dokonaniu wstępnych ustaleń (rozdziały I i II), będzie na ich podstawie rozwijana w dalszej części.

Istniejący w obecnym kształcie konwencyjny system ochrony praw i wolności obywatelskich rozwijał się stopniowo od 1948 r., tj. od momentu, w którym Organizacja Narodów Zjednoczonych przyjęła Powszechną Deklarację Praw Człowieka. Rozpoczęto wówczas prace nad rozwojem systemu regionalnego (europejskiego)³⁹. Europejska Konwencja Praw Człowieka, jak już wspomniano, uznawana jest za „prawdziwą kartę konstytucyjną podstawowych, cywilnych i politycznych praw i wolności krajów członkowskich Rady Europy”⁴⁰. Uzupełniające ją protokoły dodatkowe, ze względu na ich charakter, albo modyfikują tekst Konwencji, albo współistnieją obok niego; w chwili obecnej jest ich szesnaście. Przed przystąpieniem do krótkiego omówienia praw i wolności chronionych ETPC, w którym szczegółowy nacisk należy położyć na te, które mają znaczenie dla procesu cywilnego, trzeba poczynić jeszcze jedną uwagę. Otóż w kilku przepisach ETPC zawarte są tzw. klauzule limitacyjne, przez pojęcie których rozumie się taką ich konstrukcję, która umożliwia

³⁹ Szerzej na temat historii EKPC zob. M.A. Nowicki, *Wokół Konwencji Europejskiej. Komentarz do Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, Warszawa 2017, s. 21 i n.; L. Garlicki [w:] *Konwencja...*, red. L. Garlicki, t. 1, s. 3 i n.

⁴⁰ M.A. Nowicki, *Wokół Konwencji...*, s. 21; tak też M. Kułak, K. Śmiszek, *Kilka uwag o standardzie równości w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, EPS 2017/2, s. 40.

w określonym przypadku ograniczenie praw i wolności. Nie odnosi się to jednak do wszystkich praw i wolności. W literaturze wskazuje się także, że w niektórych sytuacjach klauzula limitacyjna (określana także mianem ograniczającej) może prowadzić do rozszerzenia prawa gwarantowanego Konwencją⁴¹.

Katalog podstawowych praw i wolności, zawarty w pierwotnym tekście EKPC, został uzupełniony i rozszerzony w kolejnych Protokołach dodatkowych do Konwencji: nr 1, 4, 6, 7, 12 i 13⁴². Należy przy tym wskazać, że Polska ratyfikowała Protokoły nr 1, 4, 6, 7 i 13, natomiast nie ratyfikowała Protokołu nr 12, dotyczącego generalnego zakazu dyskryminacji.

Należy na wstępie zaznaczyć, że nie ma potrzeby szczegółowego omawiania treści poszczególnych praw i wolności wskazanych w ETPC. Dla celów niniejszych rozważań wystarczy ich wymienienie, a w niektórych przypadkach także krótkie scharakteryzowanie. Większą uwagę należy skupić przy tym na tych prawach i wolnościach, które mogą mieć znaczenie dla krajowego procesu cywilnego. Trzeba także zwrócić uwagę na poszczególne, istotne z punktu widzenia stosowania Konwencji aspekty poszczególnych praw. Takie ujęcie będzie wystarczające do ustalenia, jaki jest zakres ochrony praw i wolności w systemie Rady Europy oraz zasad, na których się opiera, na potrzeby podjętych rozważań. Te ustalenia pozwolą z kolei na wyciągnięcie wniosku w odniesieniu do tego, w jakiej relacji pozostaje krajowy system ochrony praw człowieka do systemu konwencyjnego (z punktu widzenia treści poszczególnych praw i wolności). Ponadto zagadnienia te są istotne z uwagi na główny cel i przedmiot niniejszych rozważań, którym jest omówienie problematyki związanej ze skutkiem, jaki wywołuje bądź

⁴¹ Na ten temat zob. szerzej B. Liżewski, *Klauzule generalne i ich funkcje w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska Lublin – Polonia” 2016/63, s. 196 i n.; T. Jasudowicz, *Test celowości w funkcjonowaniu mechanizmów limitacji korzystania z praw człowieka w systemie EKPC*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarnego” 2012/3, s. 109 i n. oraz wskazana tam literatura.

⁴² Pozostałe protokoły zawierają regulacje o charakterze proceduralnym.

może wywołać stwierdzenie przez Europejski Trybunał Praw Człowieka naruszenia Konwencji. Stwierdzenie tego naruszenia odnosi się do praw i wolności tym aktem chronionych. Ostatnim zagadnieniem wymagającym krótkiego omówienia na potrzeby niniejszej rozprawy na tym etapie jest problematyka skargi indywidualnej oraz zasad jej wniesienia. To właśnie na skutek rozpoznania tego środka może nastąpić stwierdzenie naruszenia Konwencji przez pozwane państwo, w tym także stwierdzenie jego naruszenia w procesie cywilnym.

2. Prawa i wolności chronione Europejską Konwencją Praw Człowieka

Stosownie do art. 1 EKPC Wysokie Układające się Strony zapewniają każdemu człowiekowi, podlegającemu ich jurysdykcji, prawa i wolności określone w rozdziale I niniejszej Konwencji. Przepis ten nie wyłącza spod kontroli konwencyjnej żadnej „części” jurysdykcji państwa. Odpowiedzialność ta wchodzi zatem w grę w każdym przypadku – zarówno naruszenia przez państwo norm prawa krajowego, jak i międzynarodowego⁴³. Na państwie ciąży bowiem, jak już wyżej wspomniano, określone obowiązki o charakterze negatywnym i pozytywnym, przy czym te drugie – jak już wspomniano – mają tutaj szczególne znaczenie.

Obowiązkiem państw układających się jest zapewnienie efektywności i skuteczności gwarantowanych praw i wolności, w tym także prawa do dochodzenia, na drodze odpowiednio ukształtowanego postępowania, roszczeń z tytułu naruszenia tych praw. Trzeba przy tym nadmienić, że w polskim porządku drogą do dochodzenia ta-

⁴³ W orzecznictwie zob. wyrok ETPC z 26.11.2013 r., 5809/08, *Al-Dulimi i Montana Management Inc. przeciwko Szwajcarii*, LEX nr 1391534, pkt 138; w literaturze – M.A. Nowicki, *Wokół Konwencji...*, s. 312 i n. Szerzej na temat jurysdykcji ETPC zob. także L. Garlicki, *Jurysdykcja i odpowiedzialność państw (nowe elementy w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka)*, GSP 2014/1, s. 121–132; L. Garlicki, *Wartości lokalne a orzecznictwo ponadnarodowe – „kulturowy margines oceny” w orzecznictwie strasburskim?*, EPS 2008/4, s. 4 i n.

kich roszczeń jest co do zasady droga procesu cywilnego. Wynika z tego wniosek, że prawidłowa realizacja przez państwo praw i wolności gwarantowanych EKPC znajduje swoje odzwierciedlenie także w procesie cywilnym, a jednocześnie że proces cywilny jest właściwą drogą do dochodzenia odszkodowania w razie, gdy prawa i wolności nie zostały jednostce należycie zagwarantowane.

Przepis art. 1 EKPC ma bardzo istotne znaczenie dla funkcjonowania systemu konwencyjnego oraz wykonywania zobowiązań konwencyjnych w systemie prawa krajowego. W judykaturze Trybunału przepis ten określa się mianem „zakresowego”, samodzielnie bowiem nie może stanowić podstawy naruszenia⁴⁴. Kreuje on szeroko rozumiany, podstawowy obowiązek państwa przestrzegania Konwencji oraz jej protokołów dodatkowych. Ma on zatem także istotne znaczenie dla niniejszych rozważań jako przepis, na którym opiera się system ochrony praw konwencyjnych i z którego wywodzonych jest szereg obowiązków.

Prawa i wolności chronione przez Konwencję wymienione zostały w art. 2–18 EKPC, a także w kilku wspomnianych wyżej protokołach dodatkowych. Łącznie wyznaczają one zakres „kognicji” Trybunału w tym znaczeniu, że to fakt ich ewentualnego naruszenia podlega badaniu przez ETPC. To właśnie te prawa i wolności mogą bowiem zostać ewentualnie naruszone przez państwo-stronę Konwencji, w tym działające w jego ramach kompetentne organy. Do ich naruszenia może zatem dojść także w toku procesu cywilnego.

W tym kontekście należy zwrócić uwagę na szczególną rolę Europejskiego Trybunału Praw Człowieka. Choć jego działalność orzecznicza będzie przedmiotem rozważań w dalszej części rozprawy (rozdział III), to już w tym miejscu należy podkreślić jego istotny wpływ na kształtowanie treści praw i wolności chronionych Konwencją. Traf-

⁴⁴ Zob. np. wyroki ETPC: z 18.01.1978 r., 5310/71, Irlandia przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, LEX nr 80799, pkt 238; z 22.03.2001 r., 34044/96, 35532/97 i 44801/98, Streletz, Kessler i Krenz przeciwko Niemcom, LEX nr 76233, pkt 112; z 25.11.2008 r., 36919/02, Armonienė przeciwko Litwie, pkt 23.

nie rolę tę określił L. Garlicki, pisząc o „Konwencji pisanej” i „Konwencji sądowej”⁴⁵. Takie ujęcie w pełni oddaje rolę, jaką judykaty ETPC pełnią w konwencyjnym systemie ochrony. Wprawdzie orzeczenia ETPC nie mają mocy powszechnie obowiązującej, jednakże kierowanie się w porządku krajowym treścią precedensów orzeczniczych Trybunału jest niezbędne, aby zachować standard strasburski⁴⁶. Istotny jest zatem nie tylko sam zapis przepisu Konwencji, lecz również treść, jaka została mu nadana w drodze wykładni, w procesie jego stosowania przez Europejski Trybunał Praw Człowieka.

Prawa i wolności chronione w systemie Rady Europy zostaną omówione w takim porządku, w jakim reguluje je sama Konwencja.

Pierwszym prawem podlegającym ochronie w oparciu o przepisy EKPC jest prawo do życia wskazane w art. 2 EKPC. Jest to prawo o charakterze szczególnym, a jego kształt w konwencyjnej ochronie ulegał zmianie w toku historycznego rozwoju. Ochrona życia wyrażona w art. 2 EKPC jest jedną z głównych wartości objętych systemem ochrony praw człowieka Rady Europy⁴⁷. W chwili obecnej brzmienie art. 2 EKPC uzupełnione jest kilkoma protokołami dodatkowymi, tj. Protokołami nr 6 i 13, dotyczącymi zniesienia kary śmierci. Jak wskazał ETPC, przedmiot i cel Konwencji wymagają, aby art. 2 EKPC, podobnie jak wszystkie inne jej postanowienia, był interpretowany w sposób zapewniający praktyczne i skuteczne gwarancje ochrony⁴⁸. Z bogatego orzecznictwa ETPC wynika, że prawo to nie ma jednak charakteru absolutnego i nie obejmuje ochroną jednostki

⁴⁵ L. Garlicki, *Zakres zobowiązań państwa w świetle orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka* [w:] *Stosowanie prawa międzynarodowego i wspólnotowego w wewnętrznym porządku prawnym Francji i Polski. Materiały z polsko-francuskiej konferencji naukowej*. Warszawa, 21–22.10.2005 r., red. M. Granat, Warszawa 2007, s. 123.

⁴⁶ L. Garlicki, *Zakres zobowiązań państwa...*, s. 123–124.

⁴⁷ Wyrok ETPC z 27.09.1995 r., 18984/91, McCann i inni przeciwko Wielkiej Brytanii, pkt 146 i 147. Jeśli nie wskazano inaczej, wszystkie orzeczenia zostały zaczerpnięte z bazy HUDOC.

⁴⁸ Zob. np. wyroki ETPC: z 27.09.1995 r., 18984/91, McCann i inni przeciwko Wielkiej Brytanii, pkt 146, oraz z 13.06.2002 r., 38361/97, Anguelova przeciwko Bułgarii, LEX nr 75617, pkt 109. Zob. także wyrok ETPC z 17.09.2020 r., 62439/12, Kotilainen i inni przeciwko Finlandii, LEX nr 3052399.

w każdej sytuacji, która potencjalnie mogłaby narazić ją na utratę życia. Z przepisu tego nie można także wyprowadzić wniosku, że obowiązkiem państwa jest przeciwdziałanie każdemu przypadkowi ewentualnej przemocy⁴⁹. W judykaturze podkreśla się jednak, że prawo to jest fundamentalne i podstawowe, a w jego ramach Trybunał rozważał problematykę prawa do aborcji⁵⁰, eutanazji czy wspomaganego samobójstwa⁵¹. Dopuszczalne wyjątki od zakazu ujętego w ust. 1 zawiera art. 2 ust. 2 EKPC⁵².

Przepis ten nakazuje państwu nie tylko powstrzymywanie się od umyślnego i bezprawnego pozbawienia życia, lecz także podejmowanie właściwych kroków w celu ochrony życia osób podlegających jego jurysdykcji⁵³. Wynika z niego także ciążyący na państwie

⁴⁹ Decyzja ETPC z 1.03.2005 r., 69869/01, Bone przeciwko Francji, LEX nr 480987; zob. także wyrok ETPC z 4.08.2020 r., 48756/14, Tërshana przeciwko Albanii, LEX nr 3037996.

⁵⁰ Zob. m.in. J. Banasiuk, *Czy Europejska Konwencja Praw Człowieka jako „żywy instrument” chroni lepiej ludzkie życie?*, „Zeszyty Prawnicze” 2013/13; D. Lubowiecki, *Ochrona płodu w systemie Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Przegląd Prawniczy Uniwersytetu Warszawskiego” 2016/1, s. 80 i n. oraz wskazane tam literatura oraz orzecznictwo.

⁵¹ Zob. m.in. M. Grzymkowska, *„Prawo do śmierci” w świetle orzeczenia Europejskiego Trybunału Praw Człowieka w sprawie Diane Pretty v. Wielka Brytania*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2003/1, s. 93 i n.; T. Kalita, *Prawo człowieka do śmierci, przegląd orzecznictwa Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, „Przegląd Prawno-Ekonomiczny” 2012/21, s. 59 i n.; A. Wnukiewicz-Kozłowska, *Prawo do godnej śmierci (wspomagane samobójstwo, eutanazja, zaprzestanie uporczywej terapii) w interpretacji Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, PiM 2016/3, s. 46 i n. W orzecznictwie zob. m.in. wyrok ETPC z 29.04.2002 r., 2346/02, Pretty przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, LEX nr 75647, oraz wyrok ETPC z 5.06.2015 r., 46043/14, Lambert i inni przeciwko Francji, LEX nr 1712722, z głosem M. Górskiego (zob. M. Górski, *Glosa do wyroku ETPC z 5.06.2015 r., 46043/14*, ZNSA 2017/2, s. 159 i n.).

⁵² Szerzej zob. E.H. Morawska, *Należyta staranność w kontekście użycia siły śmiertelnej w porządku prawnym Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Problemy Współczesnego Prawa Międzynarodowego, Europejskiego i Porównawczego” 2018/16, s. 97 i n.

⁵³ Zob. L. Garlicki, *Prawo do życia w orzecznictwie Europejskiego Trybunału Praw Człowieka*, GSP 2004/1, s. 57–68; B. Latos, *Prawo do życia jako wartość chroniona Konwencją Europejską*, PPIa 2003/55, s. 161–203. W orzecznictwie ETPC przepis ten ma zastosowanie w szczególności w sprawach karnych – zob. wyrok ETPC z 5.09.2019 r., 20147/15, Olewnik-Cieplińska i Olewnik przeciwko Polsce, LEX nr 2715745. Zob. tak-

obowiązek przeprowadzenia jakiejś formy skutecznego urzędowego postępowania w sytuacji, gdy zginęły osoby fizyczne wskutek użycia siły, czy to przez funkcjonariuszy państwowych, czy przez osoby prywatne⁵⁴.

Stosowanie tego przepisu ma znaczenie głównie dla procesu karnego i z tego względu na tle spraw karnych istnieje bogate orzecznictwo ETPC. W procesie cywilnym zaś art. 2 EKPC może być potencjalnie wzięty pod uwagę w wypadku procesów odszkodowawczych przeciwko Skarbowi Państwa, które mają swoje źródło właśnie w sprawach o charakterze karnym (np. roszczenia z tytułu śmierci osoby pozbawionej wolności czy w inny sposób pozostającej pod „opieką” państwa⁵⁵).

Kolejne prawo chronione przez EKPC ujęte jest od strony negatywnej i stanowi je zakaz tortur. W myśl art. 3 EKPC nikt nie może być poddany torturom ani nieludzkiemu lub poniżającemu traktowaniu albo karaniu. Przepis ten wyraża więc jedną z podstawowych wartości państw demokratycznych⁵⁶. Treść tego prawa podsumował Europejski Trybunał Praw Człowieka w wyroku Aghdgomelashvili i Japaridze przeciwko Gruzji⁵⁷. Wynika z niego bardzo szeroki zakres

że wyroki ETPC: z 3.04.2001 r., 27229/95, Keenan przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, LEX nr 76211, oraz z 28.10.1998 r., 23452/94, Osman przeciwko Zjednoczonemu Królestwu, LEX nr 77238. Szerzej zob. M.A. Nowicki, *Wokół Konwencji...*, s. 320 i n.; M. Szczepaniec, *Uregulowanie obrony koniecznej w Kodeksie karnym z 1997 r. a Europejska Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, CzoPKiNP 1999/1, s. 119 i n.

⁵⁴ Wyrok ETPC z 17.07.2018 r., 15086/07, Mazepa i inni przeciwko Rosji, LEX nr 2522664. Zob. także wyrok ETPC z 12.01.2010 r., 14310/05, Avsar przeciwko Turcji, LEX nr 534261, pkt 393. Szerzej zob. L. Garlicki, *Komentarz do art. 2 [w:] Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. 1, *Komentarz do artykułów 1–18*, red. L. Garlicki, Warszawa 2010, s. 64 i n. oraz wskazane tam literatura i orzecznictwo.

⁵⁵ Zob. np. wyrok SA w Katowicach z 2.07.2014 r., I ACa 308/14, LEX nr 1496416.

⁵⁶ Zob. m.in. wyroki ETPC: z 17.07.2014 r., 32541/08 i 43441/08, Svinarenko i Slyadnev przeciwko Rosji, LEX nr 1486312, pkt 113–118; z 28.09.2015 r., 23380/09, Bouyid przeciwko Belgii, LEX nr 1797891, pkt 81; z 20.10.2016 r., 7334/13, Muršić przeciwko Chorwacji, LEX nr 2135920, pkt 96.

⁵⁷ Wyrok ETPC z 8.10.2020 r., 7224/11, Aghdgomelashvili i Japaridze przeciwko Gruzji, LEX nr 3061538.

zastosowania. Naruszenie prawa chronionego przez art. 3 EKPC jest niedopuszczalne, bez względu na sytuację i zachowanie ofiary, nawet w najtrudniejszych okolicznościach towarzyszących, tj. np. zwalczanie terroryzmu czy przestępczości zorganizowanej⁵⁸. Orzecznictwo wskazuje także na aspekt proceduralny art. 3 EKPC, z którego wynika, że państwa-strony Konwencji mają obowiązek wprowadzenia skutecznych przepisów prawa karnego oraz odstraszenia od popełniania przestępstw przeciwko zdrowiu osoby. Oznacza to, że przepisy te muszą zostać wsparte mechanizmami stosowania prawa będącymi w stanie zapewnić praktyczną i skuteczną ochronę gwarantowanych praw. Ma to szczególne znaczenie wówczas, kiedy osoba podnosi uprawdopodobniony zarzut niedozwolonego traktowania z art. 3 EKPC. Wówczas organ władzy ma przeprowadzić skuteczne postępowanie⁵⁹. Przepis ten, jak wynika z powyższego, ma wymiar zarówno materialny, jak i procesowy. W obu tych wymiarach można go zatem naruszyć. Wynika z niego jasno, że treść prawa nim chronionego ma szczególne znaczenie dla krajowego procesu karnego, i to przede wszystkim na tej drodze może dojść do jego naruszenia. W odniesieniu do procesu cywilnego, podobnie jak art. 2 EKPC, może mieć znaczenie jedynie w wypadku spraw o odszkodowanie przeciwko Skarbowi Państwa⁶⁰.

⁵⁸ Zob. np. wyroki ETPC: z 8.07.2004 r., 48787/99, Ilaşcu i inni przeciwko Mołdowie i Rosji, LEX nr 139363, pkt 424; z 12.11.2019 r., 37735/09, A. przeciwko Rosji, LEX nr 2738360; z 7.02.2019 r., 65290/14, R.S. przeciwko Węgrom, LEX nr 2714077.

⁵⁹ Wyrok ETPC z 15.01.2019 r., 1128/16, Gjini przeciwko Serbii, LEX nr 2605540. Szerzej zob. L. Garlicki, *Komentarz do art. 3 [w:] Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. 1, *Komentarz do artykułów 1–18*, red. L. Garlicki, Warszawa 2010. Zob. także A. Płoszka, *Zakaz tortur. Czy na pewno bezwzględny?*, „Przegląd Prawniczy UW” 2012/1–2, s. 123 i n.; A. Wiśniewski, *Zakaz tortur w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka w świetle skarg kierowanych przeciwko Polsce*, R.Pr. 2005/6; M. Lewandowski, *Realizacja art. 3 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka w Europie Środkowo-Wschodniej. Przegląd orzecznictwa strasburskiego*, „Polski Rocznik Praw Człowieka i Prawa Humanitarne” 2011/2, s. 89 i n.; P.W. Ośko, *Zobowiązania pozytywne państw-stron Europejskiej Konwencji Praw Człowieka, w związku z horyzontalnym wymiarem stosowania art. 3 EKPC*, „Kortowski Przegląd Prawniczy” 2018/3, s. 39 i n.

⁶⁰ Zob. np. wyrok SA w Krakowie z 18.11.2016 r., I ACa 833/16, LEX nr 2250227.

Artykuł 4 EKPC to kolejny przepis, który chroni jedną z podstawowych wartości społeczeństw demokratycznych. Jego ust. 1 – zakaz trzymania w niewoli lub w poddaństwie – nie przewiduje ograniczeń, w przeciwieństwie do większości przepisów Konwencji i Protokołów nr 1 i 4, zaś zgodnie z art. 15 ust. 2 jego stosowanie nie podlega uchyleniu, nawet w przypadku niebezpieczeństwa publicznego zagrażającego życiu narodu⁶¹. Na podstawie art. 4 EKPC państwo może zostać również pociągnięte do odpowiedzialności za swe bezpośrednie działania oraz za uchybienia w skutecznej ochronie ofiar niewolnictwa, poddaństwa, pracy obowiązkowej lub przymusowej z tytułu swych obowiązków pozytywnych⁶². Ustęp 2 tego przepisu zakazuje bowiem „pracy przymusowej lub obowiązkowej”. Dokonując interpretacji tego postanowienia, Trybunał bierze pod uwagę odnoszące się do tej problematyki konwencje Międzynarodowej Organizacji Pracy, które wiążą wszystkie państwa członkowskie Rady Europy, a zwłaszcza Konwencję nr 29⁶³ dotyczącą pracy przymusowej lub obowiązkowej⁶⁴. Pojęcie pracy przymusowej lub obowiązkowej nie powinno obejmować, *inter alia*, żadnej pracy ani świadczeń stanowiących część zwykłych obowiązków obywatelskich⁶⁵.

Treść prawa chronionego tym przepisem wydaje się pozostawać w związku z procesem cywilnym, ale jedynie w kontekście ewentualnych spraw z zakresu prawa pracy. Z uwagi jednak na jego treść

⁶¹ Wyroki ETPC: z 9.02.2016 r., 10109/14, Meier przeciwko Szwajcarii, LEX nr 1974056; z 11.10.2012 r., 67724/09, C. N. I. przeciwko Francji, LEX nr 1286230.

⁶² Wyrok ETPC z 11.10.2012 r., 67724/09, C. N. I. przeciwko Francji.

⁶³ Konwencja nr 29 dotycząca pracy przymusowej lub obowiązkowej, przyjęta w Genewie 28.06.1930 r. (Dz.U. z 1959 r. Nr 20, poz. 122 ze zm.).

⁶⁴ Wyroki ETPC: z 9.02.2016 r., 10109/14, Meier przeciwko Szwajcarii, i z 18.10.2011 r., 31950/06, Weiss przeciwko Austrii, LEX nr 1001063, oraz powołane tam orzecznictwo. W literaturze zob. K. Łasak, *Zakres zakazu pracy przymusowej w Konwencji o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, GSP 2005/2, s. 493–508; H. Cullen, *Siliadin v. France: positive obligations under article 4 of the ECHR*, HRLR 2006/3, s. 585–592.

⁶⁵ Wyrok ETPC z 20.06.2006 r., 17209/02, Zarb Adami przeciwko Malcie, LEX nr 182414. Szerzej zob. np. T. Jasudowicz, *Zakaz niewolnictwa i poddaństwa oraz pracy przymusowej lub obowiązkowej w Europejskiej Konwencji Praw Człowieka*, „Studia Prawa Publicznego” 2013/3, s. 13 i n.

możliwość potencjalnego zastosowania tego przepisu przez krajowy sąd cywilny jest znikoma, albowiem nie obejmuje swoim zakresem pracy wykonywanej na podstawie swobodnie wynegocjowanej umowy⁶⁶. Nie będzie on miał zatem istotnego znaczenia dla procesu cywilnego, a więc pozostaje poza zakresem zainteresowania w niniejszych rozważaniach.

Artykuł 5 EKPC zapewnia każdemu prawo do wolności i bezpieczeństwa osobistego. Przepis ten, wraz z art. 2, 3 i 4 EKPC, stanowi pierwszą kategorię praw podstawowych, które chronią fizyczne bezpieczeństwo osoby, stąd jego znaczenie jest pierwszorzędne. Jak wyjaśnił ETPC, jego zasadniczym celem jest zapobieganie arbitralnemu lub nieuzasadnionemu pozbawianiu wolności. Można w szczególności wyróżnić trzy nurty wnioskowania dotyczącego tego przepisu w orzecznictwie Trybunału:

- 1) wyczerpujący charakter wyjątków, które muszą być interpretowane wąsko i które nie dopuszczają szerokiego zakresu uzasadnień ingerencji na podstawie innych przepisów (w szczególności art. 8–11 EKPC);
- 2) konsekwentny nacisk na zgodność z prawem pozbawienia wolności, zarówno proceduralną, jak i materialnoprawną, wymagającą skrupulatnego przestrzegania zasady rządów prawa;
- 3) znaczenie niezwłoczności lub szybkości wymaganych kontroli sądowych⁶⁷.

Należy przy tym zwrócić uwagę, że pojęcie zgodności z prawem Konwencja odnosi zasadniczo do prawa krajowego, ustanawiając tym samym obowiązek zachowania materialnych i proceduralnych przepisów w takim prawie przewidzianych. Zgodność z prawem krajowym nie jest jednakże wystarczająca, albowiem przepis art. 5 ust. 1 EKPC wymaga ponadto, by każde pozbawienie wolności zachowywało cel

⁶⁶ Wyrok ETPC z 23.11.1983 r., 8919/80, Van der Mussele przeciwko Belgii, LEX nr 80849, pkt 34.

⁶⁷ Wyrok ETPC z 11.06.2019 r., 42305/18, Ozdil i inni przeciwko Mołdawii, LEX nr 2678600.

w postaci ochrony jednostki przed arbitralnością⁶⁸. Przepis ten zawiera także istotne gwarancje proceduralne dla osób pozbawionych wolności⁶⁹. W praktyce stosowania ma on szczególne znaczenie dla krajowej procedury karnej, w tym przede wszystkim dla stosowania instytucji tymczasowego aresztowania⁷⁰. Z tego też względu pozostaje poza zakresem zainteresowania w niniejszych rozważaniach odnoszących się jedynie do procesu cywilnego.

Jednym z najistotniejszych praw chronionych Konwencją jest prawo do rzetelnego procesu sądowego. Wyraża je art. 6 EKPC, stanowiąc w ust. 1, że „każdy ma prawo do sprawiedliwego i publicznego rozpatrzenia jego sprawy w rozsądnym terminie przez niezawisły i bezstronny sąd ustanowiony ustawą przy rozstrzygnięciu o jego prawach i obowiązkach o charakterze cywilnym albo o zasadności każdego oskarżenia w wytoczonej przeciwko niemu sprawie karnej. Postępowanie przed sądem jest jawne, jednak prasa i publiczność mogą być wyłączone z całości lub części rozprawy sądowej ze względów obyczajowych, z uwagi na porządek pub-

⁶⁸ Wyroki ETPC: z 11.06.2019 r., 42305/18, Ozdil i inni przeciwko Mołdawii, oraz z 7.03.2019 r., 38239/16, Rustamzade przeciwko Azerbejdżanowi, LEX nr 2628533.

⁶⁹ Są to: prawo do informacji (art. 5 ust. 2 EKPC), prawo do sądowej kontroli zasadności i legalności pozbawienia wolności, prawo do niezwłocznego postawienia przed sędzią (art. 5 ust. 3 EKPC), prawo do sądowej kontroli odwoławczej (art. 5 ust. 4 EKPC), prawo do rozsądnego czasu aresztowania (art. 5 ust. 3 EKPC), prawo do zwolnienia na czas postępowania (art. 5 ust. 3 EKPC) oraz prawo do odszkodowania (art. 5 ust. 5 EKPC). Zob. szerzej P. Hofmański, *Gwarancje art. 5 i art. 6 Europejskiej Konwencji Praw Człowieka w znowelizowanym polskim procesie karnym*, EPS 2014/1, s. 32–39; P. Hofmański, *Komentarz do art. 5 [w:] Konwencja o Ochronie Praw Człowieka i Podstawowych Wolności*, t. 1, *Komentarz do artykułów 1–18*, red. L. Garlicki, Warszawa 2010, s. 154 i n.; P. Hofmański, *Europejskie standardy praw człowieka w zakresie kontroli stosowania przymusu, a reforma Kodeksu postępowania karnego* [w:] *Problemy kodyfikacji prawa karnego. Księga pamiątkowa ku czci Profesora Mariana Cieślaka*, Kraków 1993.

⁷⁰ Zob. np. wyroki ETPC: z 19.07.2018 r., 52683/15, Zagalski przeciwko Polsce, LEX nr 2592220; z 5.07.2018 r., 43924/12, Zieliński przeciwko Polsce, LEX nr 2511462; z 20.03.2018 r., 16538/17, Şahin Alpay przeciwko Turcji, LEX nr 2456435. Zob. także w literaturze P. Hofmański, *Gwarancje art. 5 i art. 6...*, s. 32–39; J. Skorupka, *Konstytucyjny i konwencyjny standard tymczasowego aresztowania*, PiP 2007/7, s. 57–69; M. Burchard, *Długość tymczasowego aresztowania w świetle orzeczeń ETPC w sprawach przeciwko Polsce*, Pal. 2007/7–8, s. 52–60.